

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА**

ШУЛЬГА НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 378.25:37.015:001.8:631.6 Тюленєв «XIX»(043.3/.5)

**ЧЛЕН-КОРЕСПОНДЕНТ АН УРСР М. О. ТЮЛЕНЄВ – УЧЕНИЙ, ПЕДАГОГ,
ОРГАНІЗАТОР АГРОМЕЛІОРАТИВНОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ 20-х – 60-х рр.
XX ст.**

07.00.07 – історія науки й техніки

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних
наук**

Київ–2021

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Інституті історії аграрної науки, освіти та техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України

Науковий керівник: доктор сільськогосподарських наук, доктор історичних наук, професор, академік НААН
Вергунов Віктор Анатолійович,
Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН, директор

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, старший науковий співробітник
Литвинко Алла Степанівна,
ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки імені Г. М. Доброва НАН України»,
провідний науковий співробітник відділу історії та соціології науки і техніки

кандидат історичних наук, доцент
Ковальська Катерина Володимирівна,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
МОН України, доцент кафедри географії, екології та методики навчання

Захист відбудеться «14» травня 2021 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.373.01 у Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України за адресою: 03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, читальний зал.

З дисертацією можна ознайомитись у Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України за адресою: 03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, читальний зал.

Автореферат розісланий «14» квітня 2021 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук

Т.М. Підгайна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У контексті ринкових земельних відносин, сталого соціального розвитку та в умовах глобальних змін клімату, проблеми екологічних ризиків та перспектив інноваційного розвитку в питаннях меліорації земель набувають в Україні все більшої актуальності та нового звучання. Сучасна парадигма меліорації спирається на такі основоположні постулати, як ресурсозбереження, продовольча, екологічна й енергетична безпека держави, соціальне відродження сільських населених пунктів, зміна депресивного розвитку окремих регіонів на прогресивний. Докорінне поліпшення (меліорація) малопродуктивних земель – екологічно і соціально важливий захід. Екологічні ризики виникають саме за умов незбалансованості та відірваності окремих видів меліорації від усього комплексу робіт з раціонального землекористування. Розроблення сучасної політики в напрямі меліораційних заходів не можливе без урахування історичного досвіду наукового забезпечення аграрної галузі.

Фундатором багатьох перспективних напрямів, які визначили подальший розвиток сільськогосподарських осушувальних меліорацій в Україні, став доктор сільськогосподарських наук, професор, член-кореспондент АН УРСР Микола Олександрович Тюленев (1889-1969 рр.). Він належить до когорти вчених, які здійснили вагомий внесок у розвиток теорії, методології та практики агрономеліоративної дослідної справи, а також у підготовку галузевих фахівців в Радянській Україні. Учений став визнаним класиком меліоративно-дослідної справи країни, напрацювання якого вважалися прогресивними для свого часу. Більше того, з середини 1960-х рр. культура боліт як вчення про природні властивості боліт і перетворення малопродуктивних площ на високопродуктивні лани отримала всебічний розвиток у фаховому науковому середовищі.

М. О. Тюленев – автор близько 250 наукових робіт з культури боліт, частина з яких наразі залишаються не оприлюдненими і які вважаємо теоретичним фундаментом подальшого розвитку меліоративної галузі. Він – засновник наукової школи з розвитку осушувальних меліорацій, представники якої продовжили розробки вчителя не лише на теренах України, а також Білорусії та Росії.

У 2019 р. на державному рівні відзначалося 130-річчя від дня народження М. О. Тюленева, що актуалізувало вивчення його постаті та професійної діяльності. Упевнені, що відтворення поглибленої наукової біографії вченого є важливим завданням. Нова хвиля розвитку вітчизняної біографіки та вибудовування біографій учених-аграріїв пов'язані з переосмисленням попередніх історичних знань, зміщенням дослідницьких акцентів з «історії еліт» до персоналій «другого плану», поворотом до історичної антропології, мікрорівневих досліджень, зростанням інтересу до індивідуально-особистісного виміру соціального існування та наукового середовища, зверненням до міждисциплінарних методик у вивченні біографічної інформації. Крім того, детального аналізу та фахової оцінки потребує наукова спадщина М. О. Тюленева з позиції подальшого розвитку агрономеліоративної дослідної справи в Україні.

Зазначене вище зумовлює науково-пізнавальне та практично-прикладне значення дослідження, яке, з одного боку, сприятиме визначенню теоретико-методологічних та інституційних засад розвитку агрономеліорації в Україні, з іншого, –

контекстовій реконструкції творчого шляху знаного дослідника, агрономеліоратора й педагога, його інтелектуального внеску в становлення та розвиток наукового забезпечення меліоративної галузі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося відповідно до загального напрямку наукових досліджень Інституту історії аграрної науки, освіти і техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН і є складовою наукових тем «Концептуальні та методологічні основи науково-інформаційного забезпечення інноваційного розвитку аграрної науки в умовах євроінтеграційних процесів» (номер державної реєстрації 0116U002099), «Методологічні та організаційні засади управління системою інноваційно-інвестиційного розвитку аграрної науки: історико-концептуальний аспект» (номер державної реєстрації 0116U0002103).

Мета і задачі дослідження. Мета дослідження полягає у здійсненні комплексного історико-наукового аналізу життєвого і творчого шляху члена-кореспондента АН УРСР М. О. Тюленєва, відтворення його наукової біографії та окреслення внеску вченого в наукове забезпечення сільськогосподарських осушувальних меліорацій в Радянській Україні.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань:

- провести аналіз стану наукової розробки та рівня джерельного забезпечення теми дослідження, обґрунтувати його теоретико-методологічні засади;
- здійснити історичну реконструкцію наукової біографії М. О. Тюленєва в контексті реалізації агрономеліоративних осушувальних заходів на теренах України у XIX – 60-х рр. XX ст.;
- окреслити процес становлення М. О. Тюленєва як особистості, освітянина та науковця, розробити періодизацію його професійної діяльності;
- охарактеризувати науково-організаційну діяльність ученого в науково-дослідних установах і через мережу болотних дослідних станцій;
- конкретизувати внесок М. О. Тюленєва в розвиток системи вищої фахової освіти та підготовку фахівців агрономеліоративного профілю в Радянській Україні;
- проаналізувати науковий доробок ученого з питань сільськогосподарських осушувальних меліорацій та комплексно оцінити його внесок у становлення та розвиток культури боліт;
- узагальнити творчі підходи М. О. Тюленєва щодо практики впровадження ефективних технологічних заходів вирощування сільськогосподарських культур на меліорованих землях;
- розкрити значення наукової спадщини вченого та заснованої ним наукової школи з осушувальних меліорацій для подальшого розвитку вітчизняної агрономеліоративної дослідної справи та галузевої науки.

Об'єктом дослідження є становлення і розвиток агрономеліоративної науки та дослідної справи на теренах України у XIX – 60-х рр. XX ст.

Предмет дослідження – науково-дослідна, освітня та організаційна діяльність члена-кореспондента АН УРСР М. О. Тюленєва, його теоретико-практичний внесок у розвиток осушувальних меліорацій та культури боліт.

Хронологічні рамки дослідження не обмежені ні періодом активної творчості М. О. Тюленєва, – 20-ті – 60-ті рр. XX ст., ні роками життя вченого – 1889-1969 рр.

Нижня межа пов'язана з початком ХІХ ст., коли в Російській імперії після проведення перших системних осушувальних робіт розпочалося закладення сільськогосподарської меліоративної дослідної справи, формування процесів наукового забезпечення галузі, відбувалося становлення культури боліт, на базі чого в подальшому і викристалізувалася наукова концепція М. О. Тюленєва. Верхня межа дисертації не обмежується датою смерті вченого, оскільки дослідження М. О. Тюленєва з культури боліт були продовжені його учнями, а напрацювання заснованої ним наукової школи з розвитку осушувальних меліорацій актуальні й сьогодні.

Територіальні межі дослідження визначені регіонами життя і діяльності М. О. Тюленєва – теренами України, Білорусії, Росії, які в ХІХ – на початку ХХ ст. утворювали Російську імперію, а також кордонами УСРР/УРСР у складі СРСР у 1920-х – 1960-х рр. Використання у дисертаційній роботі назви «Україна» стосується українських земель, що, згідно тогочасного адміністративно-територіального поділу, перебували у складі інших держав.

Методи дослідження. Дослідження ґрунтується на загальнонаукових принципах історизму, об'єктивності, системності, комплексності, спадкоємності, що забезпечують цілісне охоплення сутнісно-еволюційних аспектів обраної проблеми. Для виконання дослідницьких завдань щодо історичної реконструкції наукової біографії М. О. Тюленєва в контексті розвитку агро меліоративної дослідної справи на теренах України в кінці ХІХ – 60-х рр. ХХ ст. використано загальнонаукові (історіографічного аналізу і синтезу, періодизації, проблемно-хронологічний та порівняльно-історичний), спеціальні історичні (наративні, герменевтики, просопографії, біографічний) і міждисциплінарні методи (контент-аналізу, соціокультурного підходу, моделювання інтелектуальних мереж, синергетики, ментального картографування, соціально-психологічні тощо).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації *вперше*:

відтворено контекстову біографію М. О. Тюленєва та зреалізовано особливу комплексну модель, яка ґрунтується на принципах не лише наукової, а й інтелектуальної біографії, та охоплює кілька структурних рівнів: біографію особистості (відомості про час/місце народження, освіти, риси характеру та особисте життя вченого); професійну біографію (позиції професіонала в наукових колах, його професійну діяльність та відносини всередині відповідного співтовариства); бібліографічну біографію (аналіз наукових праць дослідника); ситуаційну біографію або біографію середовища (події та умови соціально-економічного життя суспільства й епохи, в яких жив і працював учений);

на основі залучених архівних та опублікованих матеріалів розроблено періодизацію наукового і творчого шляху вченого; окреслено процес становлення М. О. Тюленєва як особистості, науковця і педагога;

комплексно проаналізовано наукову спадщину вченого, обґрунтовано пріоритетність і практичну значимість його фундаментальних і прикладних досліджень для подальшої еволюції наряду культури боліт; відтворено роль М. О. Тюленєва у процесах реалізації сільськогосподарських осушувальних меліорацій та впровадження агротехнічних заходів на осушених землях Радянської

України; окреслено особистий внесок члена-кореспондента АН УРСР у розвиток галузевої науки й освіти, значення його творчої спадщини та створеної ним наукової школи для подальшого розвитку агрономіоративної дослідної справи на теренах України.

Поглиблено вивчення науково-дослідної, педагогічної та організаційної діяльності М. О. Тюленева; підходи щодо характеристики вченого як організатора вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи в цілому та осушувальних агрономіоративних зокрема; інформацію про важливість наукової спадщини М. О. Тюленева для розвитку напрямку культури боліт. Розширено бачення щодо значення викладацької діяльності вченого у вимірі загального розвитку галузевої наукової думки та підготовки фахівців агрономіоративного профілю. Конкретизовано внесок очолюваних М. О. Тюленевим наукових колективів у розвиток вітчизняної агрономіоративної дослідної справи.

Набули подальшого розвитку: концептуальні положення про інтелектуальну взаємодію і взаємовпливи вченого та наукового соціуму; напрям щодо відтворення діяльності вітчизняних галузевих науково-дослідних установ, закладів вищої освіти, а також видатних учених-аграріїв України.

Практичне значення одержаних результатів визначається тим, що матеріали дисертації можуть використовуватися при підготовці узагальнюючих праць з історії вітчизняної агрономіоративної дослідної справи та наукової думки, галузевих науково-дослідних установ, при систематизації інтелектуальної спадщини вчених-аграріїв. Використання матеріалів дослідження можливе у навчальному процесі при викладанні курсів та спецкурсів з історії науки й техніки, історії сільськогосподарської науки, а також при укладанні галузевих підручників, навчальних посібників, біобібліографічних довідників і словників, енциклопедичної літератури тощо.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним дослідженням. Дисертанткою вибудовано концепцію роботи, обґрунтовано мету і завдання дослідження, джерелознавчі та методологічні принципи, систематизовано інформацію по розділах, сформовано узагальнюючі висновки. Усі публікації дисертантки є одноосібними.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертаційної роботи оприлюднено на: XV Всеукраїнській конференції молодих учених та спеціалістів, присвяченій ювілейним датам від дня народження видатних учених в галузі аграрних наук Вольфа Мойсея Михайловича (1880-1933), Осьмака Кирила Івановича (1890-1960), академіка НАН України та НААН Созінова Олексія Олексійовича (1930-2018) «Історія освіти, науки і техніки в Україні» (15 травня 2020 р., м. Київ); II Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції, присвяченій видатному вченому, викладачу, організатору сільськогосподарського виробництва, засновнику Херсонського земського сільськогосподарського училища, кандидату сільського господарства і лісівництва К. І. Тархову «Перспективні напрями та інноваційні досягнення аграрної науки» (22 травня 2020 р., м. Херсон); Двадцять п'ятій Всеукраїнській науковій конференції молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів «Суспільне значення інтелектуальної діяльності» (19 червня 2020 р., м. Київ).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження знайшли відображення у 9 наукових публікаціях, серед яких 3 статті у фахових виданнях України, 1 – у зарубіжному науковому виданні, 2 – праці, які додатково відображають наукові результати дисертації, 3 – у матеріалах наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації підпорядковані меті та конкретним дослідницьким завданням, зорієнтовані на цілісне висвітлення проблем, сукупність яких узгоджується з предметом дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, які містять у своїй структурі підрозділи, висновків, списку використаних джерел (290 найменувань), додатків. Повний обсяг дисертації становить 255 сторінок, основний текст роботи викладено на 215 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, зв'язок з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, його хронологічні й територіальні межі; наведено відомості про особистий внесок здобувача, апробацію результатів дисертації та публікації.

У розділі 1 **«Історіографія проблеми, джерельна база та методологічні засади дослідження»** здійснено історіографічний аналіз наукових праць за темою дисертаційної роботи, охарактеризовано її джерельну базу та обґрунтовано методологію наукового пошуку.

У підрозділі 1.1. *«Стан наукової розробки проблеми»* висвітлено результати аналізу наукових праць за темою дослідження, що дало можливість виділити кілька тематичних груп публікацій радянського періоду та періоду незалежності України: 1) біографічні дослідження про М. О. Тюленєва та публікації з аналізом наукової спадщини вченого (праці О. В. Бачкали, В. А. Вергунова, Ю. О. Довгорука, І. Т. Слюсаря, В. І. Цибульського та ін.); 2) праці, присвячені історії сільськогосподарських осушувальних меліорацій в Україні, Білорусії та Росії (дослідження В. А. Вергунова, С. В. Єгорової, Н. П. Коваленко, Г. М. Чепурди та ін.); 3) дослідження діяльності науково-дослідних і освітніх установ, з якими співпрацював М. О. Тюленєв (розвідки В. А. Вергунова, Н. М. Весельської, Ю. О. Довгорука, А. С. Загайчука, І. І. Калантиренка, В. Ф. Камінського, О. В. Корзун, С. К. Самохваленка, О. І. Ткачова, Є. О. Філіповича, В. П. Хижняка та ін.); 4) публікації про інших болотознавців і агро меліораторів досліджуваного періоду за авторства О. В. Бачкали, В. А. Вергунова, К. П. Чередник.

Перша група досліджень представлена великою палітрою публікацій. Встановлено, що у радянський період відомості про вченого подавалися у довідкових виданнях – переважно енциклопедіях, у яких коротко згадувалося і про внесок ученого у становлення та розвиток агро меліоративної науки й дослідної справи. Одними з перших у незалежній Україні (на початку 2000-х рр.) до вивчення постаті М. О. Тюленєва звернулися О. В. Бачкала, В. А. Вергунов, І. Т. Слюсар, В. Р. Гімбаржевський, І. І. Калантиренко та ін., підготувавши спеціальні праці, присвячені відомим вітчизняним ученим-грунтознавцям, агрохімікам, землеробам та

меліораторам, серед яких чільне місце зайняла й постать М. О. Тюленєва¹.

2004 рік ознаменувався друком унікального на момент виходу у світ біобібліографічного покажчика наукових праць М. О. Тюленєва за науковою редакцією В. А. Вергунова². Унікальність видання полягала в тому, що в ньому вперше подано не відомі до того часу факти біографії і творчості вченого-болотознавця; на основі особової справи М. О. Тюленєва вперше укладено хронологічний покажчик його наукових праць за 1911-1964 рр.; упорядниками вперше згадано про існування наукової школи вченого. Академік В. А. Вергунов чи не вперше в українській історіографії висловив думку, що член-кореспондент АН УРСР М. О. Тюленєв – засновник (організатор і методолог) напряму культури боліт не лише в Україні, а й Білорусії³.

До 130-річчя від дня народження М. О. Тюленєва (2019 р.) приурочено низку наукових конференцій та видрукувано ювілейні видання, серед яких, у тому числі, наукова доповідь В. А. Вергунова⁴, доповнений біобібліографічний покажчик наукових праць ученого за 1911-1964 рр.⁵.

Саме в цей час історична наука збагатилася контекстовою біографією М. О. Тюленєва за авторства академіка В. А. Вергунова⁶. Дослідник методом історико-наукового аналізу із залученням раніше недоступних архівних документів реконструював життя і творчі здобутки М. О. Тюленєва в розвитку вітчизняної меліоративної науки. У монографії детально проаналізовано піонерські напрацювання М. О. Тюленєва щодо культури цукрових буряків на осушених торфових ґрунтах, посвідчено великі заслуги вченого-болотознавця щодо обґрунтування і наукового забезпечення перспективного на той час напрямку культури боліт. Поряд із цим, В. А. Вергунов визначив недосліджені аспекти біографії М. О. Тюленєва: зокрема, це контекстове доповнення і переосмислення усіх

¹ Бачкала О. В. Внесок професора Миколи Олександровича Тюленєва в розвиток сільськогосподарської осушувальної меліорації на торфово-болотних ґрунтах. *Дев'ята конференція молодих істориків освіти, науки і техніки*: матеріали конф., м. Київ, 23 квітня 2004 р. Київ, 2004. С. 9-12; Гімбаржевський В. Р., Калантиренко І. І. Тюленєв Микола Олександрович (1889-1969). *Вчені-грунтознавці, агрохіміки, землероби* / УААН; наук. ред. О. Г. Тараріко, В. В. Медведєв. Київ: Аграрна наука, 2003. С. 316-318. (Сер. «Українські вчені-аграрії ХХ століття»; кн. 8); Луківництво з основами насінництва: Навч. підручник / Слюсар І. Т., Вергунов В. А., Гаврилюк М. М. Київ: Аграрна наука, 2001. 196 с.

² Член-кореспондент АН УРСР Тюленєв Микола Олександрович (1889–1969): біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1911–1964 роки. До 75-річчя Ін-ту гідротехніки і меліорації УААН. УААН, ДНСГБ, Ін-т гідротехніки і меліорації; уклад. В. А. Вергунов, О. В. Бачкала, А. С. Загайчук, І. І. Калантиренко; наук. ред. В. А. Вергунов. Київ, 2004. 60 с. (Сер. «Біобібліографія вчених-аграріїв України»; кн. 9).

³ Вергунов В. А. Член-кореспондент АН УРСР М. О. Тюленєв (1889–1969) – один із організаторів та методологів дослідництва культури боліт в Україні та Білорусі. *Чотирнадцять наукових читання, присвячені діяльності Олександра Парфенійовича Бородіна (1848-1898)*: тези доповіді. Київ, 17 липноп. 2018 р. Київ: Талком, 2018. С. 4-6.

⁴ Вергунов В. А. Історія наукового забезпечення осушувальних меліорацій в Україні: член-кореспондент АН УРСР М. О. Тюленєв (до 130-річчя від дня народження): наук. доп. НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки. Київ: ТОВ «ЦП» «Компринт», 2019. 29 с.

⁵ Член-кореспондент АН УРСР Тюленєв Микола Олександрович (1889–1969): біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1911 – 1964 роки. До 130-річчя від дня народж.; уклад. В. А. Вергунов, О. В. Бачкала; НААН, ННСГБ, Ін-т водних проблем і меліорації, НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т архівознавства; наук. ред. В. А. Вергунова. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: «ЦП» «Компринт», 2019. 150 с. (Сер. «Біобібліографія вчених-аграріїв України»; кн. 72).

⁶ Вергунов В. А. Член-кореспондент АН УРСР М. О. Тюленєв (1889–1969) – вчений, педагог та фундатор сільськогосподарської меліоративної дослідної справи в Україні (до 130-річчя від дня народження). НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки, Ін-т вод. проблем і меліорації, ННЦ «Ін-т землеробства НААН», Панфільська досл. ст., НАН України, НБУ ім. В. І. Вернадського, Ін-т архівознавства, МОН України, Нац. ун-т водн. госп-ва і природокористування України. Рівне: НУВГП, 2019. 123 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука в особах, документах, бібліографії»; кн. 108).

фактів біографії вченого; мотиви та причини його праці на окупованій території під час німецько-радянської війни у 1941-1943 рр.; роль та місце ученого в історії організації системних наукових досліджень з культури боліт в Україні й, особливо, Білорусії та Російській Федерації. Вважаємо, що опрацювання, окрім цього, потребує й наукова спадщина М. О. Тюленєва. Доречним залишається визначення чинників формування наукового світогляду вченого та розробка періодизації його життя і діяльності, питання функціонування і складу наукової школи з осушувальних меліорацій.

Наступні групи досліджень, хоч і не містять ґрунтовної інформації про постать і наукову спадщину М. О. Тюленєва, проте являються показовими щодо розуміння сутності агромеліоративної дослідної справи на теренах України та Білорусії досліджуваного періоду, дають уявлення про роботу тих науково-дослідних установ, болотних дослідних станцій і закладів вищої освіти, з якими співпрацював учений, відображають професійно-наукове середовище, інтелектуальну взаємодію вченого та інших представників наукового соціуму.

До праць, присвячених історії сільськогосподарських осушувальних меліорацій в Україні, Білорусії та Росії, належать як дослідження радянського, так і сучасного періодів, причому, у перших, переважно, давалася схвальна оцінка широкомасштабних осушувальних меліорацій, тоді як у других, – поряд із перевагами, піднімається й питання закладання екологічних ризиків осушування торфових земель. Серед інших виділяємо, зокрема, праці В. А. Вергунова, який першим у незалежній Україні систематизував передумови, що зумовили появу державної зацікавленості у розгортанні меліоративних заходів на українських землях, обґрунтував організаційну схему побудови вітчизняної меліораційної освіти, запропонував періодизацію сільськогосподарської дослідної справи, одним зі складників якої є й меліорація, від зародження до сучасності ⁷.

С. В. Єгоровою разом зі спадщиною інших учених-агрономеліораторів проаналізовано і наукові напрацювання М. О. Тюленєва щодо проблеми забезпечення водних ресурсів для сільськогосподарських меліорацій. У дослідженнях Н. П. Коваленко, І. Т. Слюсаря, М. І. Штакала, В. М. Вірьовки та ін. відтворено еволюцію науково-організаційних основ застосування сівозмін на зрошуваних і осушуваних землях України, доповнено уявлення про становище осушувальних меліорацій, визначено внесок вітчизняних галузевих науково-дослідних установ, закладів вищої освіти і вчених-аграріїв у цей процес тощо.

До групи досліджень про діяльність науково-дослідних і освітніх установ, з якими співпрацював М. О. Тюленєв, належать публікації про функціонування Мінської дослідної болотної станції, науково-популярна книга Н. М. Весельської про функціонування Рудня-Радовельської болотної дослідної станції. У публікаціях В. А. Вергунова, Ю. О. Довгорука, В. Ф. Камінського, О. І. Ткачова, М. І. Штакала, відзначено важливу роль вченого у заснуванні та розвитку Панфільської дослідної

⁷ Вергунов В. А. Наукові засади природоохоронного адаптивно-ландшафтного землеробства меліорованих земель в басейнах малих річок Лісостепу України: Автореф. дис. ... д-ра с.-г. наук: 06.01.02, 06.04.01 / НААН, Ін-т гідротехніки і меліорації. Київ, 2010. 55 с.; Вергунов В. А. Передумови зародження, становлення й розвитку науково-освітньої меліораційної справи на українських землях. *Меліорація і водне господарство*. 2009. Вип. 97. С. 281-308; Вергунов В. А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект. Київ: Аграрна наука, 2012. 416 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії; кн. 68).

станції. Діяльність М. О. Тюленєва в Українському науково-дослідному інституті гідротехніки і меліорації частково висвітлена у працях В. А. Вергунова, В. П. Хижняка, І. І. Калантиренко, А. С. Загайчука, О. В. Корзун, С. К. Самохваленка. Історії розвитку Київського гідромеліоративного (інженерно-меліоративного) інституту та Інституту фізіології рослин і агрохімії АН УРСР, в яких працював М. О. Тюленєв, присвячені праці Є. О. Філіповича, В. Цибульського, В. Грома.

Переважна більшість публікацій про болотознавців і агрономеліораторів, з якими свого часу співпрацював М. О. Тюленєв, належить перу співробітників ННСГБ НААН – це публікації про А. М. Янгеля (авторка О. В. Бачкала), про П. В. Спесивцева, О. С. Шкабару, Є. В. Опоківа (за авторства В. А. Вергунова), про М. Н. Шевченка (авторка К. П. Чередник). Ці публікації дають ґрунтовні уявлення про те, що колегами та учнями М. О. Тюленєва зроблено вагомий внесок у розробку наукових основ осушувальних меліорацій болотних ґрунтів та їхнього сільськогосподарського використання, що з часом стало класикою землеробства.

Отже, аналіз наукової літератури з теми дослідження дав можливість констатувати, що, по-перше, належним чином не осмислені й не узагальнені наукові напрацювання М. О. Тюленєва та його наукової школи з осушувальних меліорацій, не окреслені шляхи їх використання для подальшого розвитку напрямку культури боліт. По-друге, не виділено основні періоди творчої діяльності професора, не проаналізовано динаміку нагромадження знань з розвитку наукових засад забезпечення агрономеліоративних осушувальних заходів на торфових ґрунтах лісостепової та поліської зон УРСР. Продовжено розпочату академіком В. А. Вергуновим контекстову реконструкцію наукової біографії М. О. Тюленєва та оцінювання творчої спадщини вченого задля розвитку агрономеліоративної дослідної справи на теренах України 20-60-х рр. ХХ ст.

У підрозділі 1.2. «Характеристика джерельної бази дослідження» проаналізовано комплекс різних за походженням, видами і формою джерел, використаний у роботі. Джерельна база систематизована на окремі групи за видовим принципом: 1) архівні документи; 2) опубліковані документи (закони, документи органів державної влади, науково-дослідних установ); 3) наукові праці М. О. Тюленєва й інших учених-агрономеліораторів; 4) періодичні видання; 5) довідкова література.

Основу джерельної бази дослідження склали матеріали фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Державного архіву Київської області (ДАКО), Державного архіву Рівненської області (ДАРО), Інституту архівознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, Архіву Президії НАН України.

Суттєвим інформативним джерелом у дослідженні стали матеріали фонду 251 Архіву Президії НАН України, у якому містяться документи Президії та окремих співробітників Академії наук УРСР. Зокрема, нами детально проаналізовано особову справу члена-кореспондента АН УРСР М. О. Тюленєва, в якій зосереджено кадрові документи, що дають уявлення про його біографію та академічний період діяльності. З інших справ згаданого фонду використано плани науково-дослідних робіт і звіти

про їх виконання (розкривають напрями та результати діяльності Академії наук УРСР, у тому числі й Відділу сільськогосподарських наук, у якому працював М. О. Тюленев), довідки (про основні наукові досягнення), плани підготовки наукових кадрів через аспірантуру АН УРСР, протоколи засідань Президії АН УРСР. Науково-інформаційний потенціал цього фонду забезпечує ґрунтовне дослідження особливостей розвитку академічної науки, у тому числі й сільськогосподарської, оцінки теоретико-практичного внеску М. О. Тюленєва у розробку й вирішення агро меліоративних питань у період його діяльності в Академії наук УРСР у 1949-1956 рр.

В Інституті архівознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського виявлено особовий фонд М. О. Тюленєва (Ф. 176), який, до речі, вперше опрацьовано комплексно (1 опис, 11 справ). У фонді зберігаються: рукописи монографій ученого: «Вирощування технічних культур на осушених торфових ґрунтах УРСР» (1949 р.), «Вирощування картоплі, овочевих та кормових культур на осушених болотах Української РСР» (1952 р.), «Сіяні луки та пасовища на осушених торфових ґрунтах» (1953 р.); ряд наукових статей, відгуки тощо.

Окремі документи ЦДАВО України, зокрема з фондів 2 «Кабінет Міністрів України, мм. Харків, Київ (1918-2003 рр.)», 27 «Міністерство агропромислового комплексу України, м. Київ (1919-1998 рр.)», 5105 «Державний комітет лісового господарства України та головні управління лісового і мисливського господарства, лісозаготівель (об'єднаний фонд), 1953-1997 рр.», 213 «Головний торф'яний комітет (Укрголовторф) при Раді народного господарства України, м. Київ, 1919-1925 рр.», 5144 «Український науково-дослідний інститут сільськогосподарської меліорації Народного комісаріату земельних справ УРСР, м. Харків, з 01.11.1930 – м. Одеса, 1930-1980 рр.» дали можливість відтворити історію діяльності Українського науково-дослідного інституту гідротехніки і меліорації, де тривалий період працював М. О. Тюленєв.

У ЦДАГО України, зокрема фонд 1 «Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918-1991 рр.)» віднайдено документ, який засвідчує участь М. О. Тюленєва у спеціальних комплексних експедиціях у Снігурівський район Миколаївської обл. та Димерський район Київської обл. (1950-ті рр.) щодо надання науково-організаційних консультацій колгоспам УРСР. Функціонування Київського гідромеліоративного інституту у 1930-х – 1940-х рр., особливо в період німецької окупації та після звільнення м. Київ, і, зокрема, викладацьку діяльність у його стінах М. О. Тюленєва відтворюють окремі документи ДАКО і ДАРО.

Другу групу джерел формують опубліковані документи, важливе місце серед яких займають: збірники документів з історії НАН України (висвітлюють діяльність АН УРСР у напрямку розвитку фундаментальних досліджень і переорієнтацію наукової роботи для потреб післявоєнного періоду: відновлення промисловості та сільського господарства країни, нарощування наукового потенціалу, продовження вивчення природних ресурсів країни, а також поповнення кадрового наукового складу Академії); збірники матеріалів про діяльність Сільськогосподарського наукового комітету України, з яким співпрацював М. О. Тюленєв у 1920-х рр. Серед звітів науково-дослідних установ виділимо, наприклад, звіти Мінської болотної

дослідної станції, Супійської болотної дослідної станції та ін., що дають уявлення про результативність польових дослідів, здійснюваних за безпосередньої участі вченого, з осушувальних меліорацій та сільськогосподарського освоєння торфових ґрунтів.

До третьої групи джерел відносимо наукові праці М. О. Тюленєва й інших учених-агромеліораторів. Ці видання, в першу чергу публікації М. О. Тюленєва, засвідчують факт формування окремого напрямку агромеліоративної дослідної справи – культури боліт. Зокрема, до аналізу нами залучено близько 40 найбільш показових праць ученого, які презентують ті чи інші напрями його наукових пошуків, дають можливість комплексно оцінити його внесок у становлення та розвиток агромеліоративної дослідної справи, розкрити значення наукової спадщини для подальшого поступу та еволюції вітчизняної галузевої науки.

Крім наукових праць М. О. Тюленєва до аналізу залучалися публікації й інших основоположників та розбудовників агромеліоративної дослідної справи: В. Берша, Д. О. Джовані, Є. В. Опоківа, С. О. Паляничко, П. В. Спесивцева, М. Н. Шевченка, А. М. Янгеля.

Наступну групу джерел формують періодичні видання, у яких опубліковані праці М. О. Тюленєва: «Болотоведення», «Буряківництво», «Бурякове рільництво», «Бюлетень науково-технічної інформації», «Вісник АН УРСР», «Землеробець», «Колгоспник України», «Меліоративні питання», «Праці Рудня-Радовельської болотної дослідної станції», «Праці Українського науково-дослідного інституту гідротехніки і меліорації», «Технічні культури» тощо. Вагому групу складає видання «Вісник АН УРСР», у багатьох випусках якого віднаходимо інформацію про науково-організаційну діяльність М. О. Тюленєва в стінах Академії наук УРСР.

Останню групу використаних джерел формує довідкова література – біографічні повідомлення про М. О. Тюленєва в енциклопедичних виданнях, біобібліографічні покажчики наукових праць ученого.

Отже, використаний комплекс джерел є різноаспектним і становить документне підґрунтя для проведення дослідження.

У підрозділі 1.3. *«Теоретико-методологічні основи дослідження»* окреслено методологічні засади наукового пошуку.

Робота ґрунтується на методологічних принципах історизму, об'єктивності, системності, всебічності, спадкоємності (наступності) тощо. При розв'язанні поставлених завдань використано методи історіографічного аналізу і синтезу розвитку знань, проблемно-хронологічний та порівняльно-історичний, періодизації, наративні (описові) методи, контент-аналіз, принципи просопографії та персоніфікації. Особливе місце у дослідженні зайняв біографічний метод (а саме модель Д. Уокера, що охоплює кілька структурних рівнів: біографію особистості; професійну біографію; ситуаційну біографію; бібліографічну біографію).

Поряд із цим, відтворена біографія М. О. Тюленєва інтегрує увесь спектр життя вченого, висвітлює розвиток його думки під впливом зовнішніх стимулів – соціальних, політичних, наукових, що дозволяє реконструювати інтелектуальний поступ людини науки. Біографія М. О. Тюленєва вміщує дослідження етапів становлення світогляду вченого, історичні причини його трансформації; поряд з офіційною подієвою історією та «анкетною біографією» висвітлено «особисту історію життя суб'єкта біографії» – при цьому акцент зроблено на історичних умовах

світоглядних метафор дослідника із врахуванням історико-наукового контексту. У дослідженні використано також методики соціокультурного підходу, моделювання інтелектуальних мереж, синергетики, ментального картографування, соціально-психологічні тощо.

Отже, сукупність вищезазначених принципів і методів видається оптимальною для ґрунтового та комплексного опрацювання задекларованої теми дослідження.

Розділ 2 **«Становлення наукових пріоритетів М. О. Тюленєва в контексті розвитку агро меліорації»** складається з двох підрозділів. У підрозділі 2.1. *«Вітчизняні осушувальні меліорації в ХІХ – у 60-х рр. ХХ ст.»* доведено, що з кінця ХІХ – до початку ХХ ст. у Російській імперії в цілому, та на теренах України зокрема, нагальними для вирішення постали питання осушення заболочених земель і використання їх для сільськогосподарських потреб. За цей період було закладено основи для впровадження комплексних і системних агро меліоративних заходів на торфових ґрунтах країни: створено ряд дослідно-меліоративних та іригаційних станцій, дослідних зрошувальних ділянок і дослідних полів.

Поодинокі ініціативи окремих земств, товариств і аматорів-болотознавців ХІХ ст. замінило формування у радянський період науково-дослідних установ агро меліоративного спрямування, співробітники яких займалися як теоретичними розробками проблем галузі, так і експериментальними дослідями на спеціально відведених ділянках, а також упровадженням результатів у досвід роботи колгоспів і радгоспів. Осушувальні та зрошувальні роботи набули системного характеру, зазнавши планової координації з боку держави шляхом упровадження державних програм. Завданнями агро меліораторів стало суттєве збільшення придатних для сільськогосподарського використання земель за рахунок введення в експлуатацію осушених боліт, приріст розмірів природної кормової площі та підвищення врожайності агрокультур на торфових ґрунтах.

З'ясовано, що після звільнення території України від німецьких окупантів і закінчення німецько-радянської війни, поряд із завданнями відбудови народного господарства, постала потреба реалізації «Сталінського плану перетворення природи» (1948-1965 рр.). Останній у комплексі заходів природоперетворювальних робіт передбачав і значне осушення заболочених земель України з метою подальшого їх використання для господарських потреб, що активізувало діяльність агро меліораторів. Науковим забезпеченням меліоративної дослідної справи у даний період займалися ряд науково-дослідних установ України та, зокрема, вчені А. М. Янгель, М. К. Мошинський, М. Н. Шевченко, М. О. Тюленєв та ін., які вивчали методи і способи підвищення ефективності відкритої осушувальної мережі, різних видів дренажу, норми осушування, зволоження меліорованих ґрунтів тощо.

У підрозділі 2.2. *«Формування наукового світогляду та періодизація життя і діяльності вченого»* розкрито передумови становлення М. О. Тюленєва як ученого-агро меліоратора, розроблено періодизацію його наукового і творчого шляху, що охоплює п'ять періодів: перший (1889-1919 рр.) – формування наукового світогляду майбутнього вченого та перші кроки у вирішенні агро меліоративних проблем; другий період (1919 – початок 1930 рр.) діяльності М. О. Тюленєва характеризується реалізацією отриманого досвіду в галузі агро меліорації у торф'яних організаціях та на дослідно-меліоративних станціях УСРР, а також початком педагогічної творчості;

третій період (кінець 1930 – 1948 рр.) пов'язаний з функціонуванням Українського науково-дослідного інституту гідротехніки і меліорації (УНДГіМ); четвертий (1949-1956 рр.) – академічний – пов'язаний з роботою вченого в Академії наук УРСР; п'ятий період (1956-1969 рр.) діяльності М. О. Тюленєва – робота в УНДГіМ.

З'ясовано, що М. О. Тюленєв отримав середню та вищу освіту на сільськогосподарському відділенні Київського політехнічного інституту Імператора Олександра II, під впливом професорів В. Г. Бажаєва, Д. В. Ключарьова, Ф. І. Левченка, П. Р. Сльозкіна, К. Г. Шиндлера та ін. закріпив теоретико-практичний досвід у галузі агромеліорації, під керівництвом Б. М. Рожественського апробував свої професійні вміння на колективних дослідках у господарствах Катеринославської та Харківської губерній, провів перші експериментальні дослідження на Мінській болотній дослідній станції, стажувався у болотних господарствах Швеції, Данії, Німеччини, Прибалтики, працював фахівцем з культури боліт у галузевих установах Російської імперії. Даний період життєдіяльності М. О. Тюленєва пов'язаний, в основному, з Білорусією, Росією та країнами Західної Європи.

Розділ 3 «Галузева науково-організаційна та освітня діяльність М. О. Тюленєва» складається з п'яти підрозділів. У підрозділі 3.1. *«Співпраця з Сільськогосподарським науковим комітетом України»* встановлено, що у СГНК України М. О. Тюленєв працював у секції кормової площі та меліораційній секції, співробітники яких, не дивлячись на фінансові труднощі, на початку 1920-х рр. зуміли виконати надзвичайно великий об'єм науково-організаційної роботи, що полягала не лише у проведенні наукових пошуків, але й окремих польових досліджень. Науково-обґрунтовані співробітниками секцій галузеві питання надали цінний матеріал для з'ясування меліораційних завдань і вивчення гідрологічних та гідрогеологічних умов УСРР. Зокрема, М. О. Тюленєвим розроблялися дані про кормові площі, врожайність трав на незаливних луках УСРР тощо. Учений причетний до появи Казаровицької науково-дослідної меліораційної станції, яка підпорядковувалася СГНК України; долучався до підготовки аналітичних оглядів сільськогосподарської літератури.

У підрозділі 3.2. *«Впровадження розробок з напрямку культури боліт через мережу болотних дослідних станцій»* констатується вагомий внесок М. О. Тюленєва у розвиток болотних дослідних станцій Російської імперії та УСРР, зокрема, Мінської болотної дослідної станції, Казаровицької науково-дослідної меліораційної станції, Рудня-Радовельської болотно-меліоративної дослідної станції, Панфило-Яготинського центрального болотного опорного пункту УНДГіМ. Учений пройшов шлях від простого спеціаліста-агрохіміка, який виконував фізичні та хімічні аналізи болотних ґрунтів (на Мінській болотній дослідній станції) до директора Рудня-Радовельської болотної дослідної станції та керівника й організатора наукових досліджень Панфило-Яготинського центрального болотного опорного пункту. Зафіксовано пряму причетність М. О. Тюленєва до відкриття Казаровицької науково-дослідної меліораційної станції (1922 р.), яка в 20-х рр. минулого століття вважалася головною в УРСР науково-дослідною установою з визначення і розробки основних технічних способів та удосконалення методів меліорації та культури луків. М. О. Тюленєв разом з колегами розробив «Статут» станції, увійшов до числа членів її Ради. Упродовж майже десяти років (1923-1932 рр.) виконував обов'язки директора Рудня-Радовельської болотно-меліоративної дослідної станції, зробивши її

перспективною дослідною установою з осушення болотних ґрунтів.

У підрозділі 3.3. *«Викладацька діяльність у напрямі агро меліорації»* встановлено, що М. О. Тюленєв читав для студентів Київського сільськогосподарського інституту (1924-1930 рр.), Київського гідромеліоративного (інженерно-меліоративного) інституту (1930-ті – 1940-ві рр.) (зараз – Національний університет водного господарства та природокористування у м. Рівне), Української сільськогосподарської академії (1956-1961 рр.) (зараз – Національний університет біоресурсів і природокористування України) навчальні курси з культури боліт і луківництва, загального землеробства, болотознавства, насінництва і селекції лучних трав, дослідної справи; очолював структурні підрозділи закладів вищої освіти УРСР (зокрема, у 1941 р. виконував обов'язки декана агро меліоративного факультету Київського гідромеліоративного інституту, а в 1943-1947 рр. очолював кафедру землеробства цього навчального закладу). Встановлено причетність М. О. Тюленєва до формування перших навчальних планів підготовки фахівців на культур-технічному факультеті за спеціалізацією експлуатація гідроспоруд та культура осушених і зрошених земель. Педагог упродовж 20-х – 60-х рр. ХХ ст. підготував значну кількість фахівців за напрямками гідротехніка, агро меліорація.

Підрозділ 3.4. *«Академічний етап творчості вченого»* присвячено діяльності М. О. Тюленєва в Академії наук УРСР. З'ясовано, що необхідність розширення наукового штату АН УРСР після німецько-радянської війни та нові урядові завдання, поставлені перед дослідними установами, сприяли запрошенню М. О. Тюленєва на роботу до Академії (крім того, вченого у 1948 р. було обрано членом-кореспондентом АН УРСР). У 1949-1955 рр. М. О. Тюленєв працював на посаді старшого наукового співробітника, керівником групи агро меліорації в Інституті фізіології рослин і агрохімії АН УРСР. Окрім науково-дослідної, займався редакторською, лекційно-пропагандистською, популяризаційно-громадською (через Товариство поширення політичних та наукових знань УРСР) та інформаційно-консультаційною роботою у колгоспах, радгоспах і МТС; входив до складу Ради з вивчення продуктивних сил УРСР, яка розробляла й координувала комплексні наукові проблеми щодо розвитку народного господарства; був членом Ради науково-технічної пропаганди АН УРСР, яка здійснювала роботу в напрямі поширення досягнень науки і техніки, пропаганди наукових досягнень АН УРСР, передового виробничого досвіду з метою їх подальшого використання в народному господарстві. М. О. Тюленєв долучався до впровадження культури боліт у колгоспах Переяслав-Хмельницького та Яготинського районів Київської обл., що забезпечило суттєве збільшення урожайності цукрових буряків, кок-сагізу, сіяних трав та інших культур. Учений став очільником спеціальних комплексних експедицій до Снігурівського району Миколаївської обл. та Димерського району Київської обл., робота яких була направлена на організаційно-господарське зміцнення колгоспів, широке впровадження мічурінської агробіологічної науки з метою підвищення врожайності сільськогосподарських культур. Загалом, зазначені заходи сприяли подальшому піднесенню сільського господарства в поліських районах УРСР. У 1955-1956 рр. М. О. Тюленєв очолював лабораторію кормодобування сектору тваринництва Президії АН УРСР.

У підрозділі 3.5. *«Діяльність в Українському науково-дослідному інституті*

гідротехніки і меліорації» охарактеризовано період діяльності М. О. Тюленєва (кінець 1930-го – 1948 рр.), пов'язаний з функціонуванням заснованого у 1930 р. Українського науково-дослідного інституту сільськогосподарської меліорації (УНДІСГМ) (у подальшому – Українського науково-дослідного інституту гідротехніки і меліорації (УНДГіМ), в якому вчений займав посади старшого наукового співробітника, завідувача сектору агрономеліорації й осушення, наукового керівника болотної дослідної мережі інституту. Протягом даного періоду він захистив кандидатську (1930 р.) та докторську (1940 р.) дисертації, присвячені питанням вирощування цукрових буряків на торфових ґрунтах УРСР.

У 1956 р. після звільнення з системи АН УРСР М. О. Тюленєв очолив новостворений відділ освоєння заплавних земель УНДГіМ, де і пропрацював до кінця життя. Поряд із цим учений протягом 1956-1961 рр. рахувався професором кафедри сільськогосподарської меліорації та кормовиробництва Української сільськогосподарської академії.

З'ясовано, що в цей час М. О. Тюленєв досліджував способи обробітку ґрунту, удобрення болотних ґрунтів (кислих, нейтральних і лужних), ведення рільництва, вирощування просапних і технічних культур (у тому числі цукрових буряків), городніх та ягідних культур, сіяних луків і пасовищ, їх поверхневого покращення, боротьби з бур'янами та використання удобрення на мінеральних ґрунтах. Учений керував осушувальними меліораціями під методичним координуванням УНДГіМ. У 1944-1947 рр. очолював відділ осушення інституту, активно долучившись до відновлення опорної мережі інституту після звільнення окупованих територій від німців. У 1950-х рр. М. О. Тюленєв працював над вивченням можливостей і перспектив раціонального використання осушених торфових ґрунтів, насамперед, під луки і пасовища для створення міцної кормової бази.

Розділ 4 «Значення творчої спадщини члена-кореспондента АН УРСР М. О. Тюленєва для розвитку агрономеліоративної науки» складається з трьох підрозділів. У підрозділі 4.1. *«Вчений – фундатор напрямку з культури боліт»* проведена думка про те, що М. О. Тюленєв, поряд з іншими вітчизняними агрономеліораторами, доклав значних зусиль до організаційного оформлення і наукового забезпечення напрямку культури боліт. Встановлено, що він прагнув використовувати поєднання всіх видів меліорації (гідротехнічна, культуртехнічна, хімічна, агротехнічна, агролісотехнічна) у комплексі, проте найбільш ґрунтовно ним апробовано заходи з культуртехнічної та агротехнічної меліорацій.

Методом контент-аналізу наукову спадщину вченого розділено на дев'ять предметно-тематичних груп: 1) науково-дослідна робота щодо осушення та освоєння боліт (у тому числі і в історико-ретроспективному розрізі); 2) загальні питання меліорації земель; 3) болота і торфовища, у тому числі культура боліт і культуртехнічні заходи; 4) осушення боліт під сільськогосподарські культури (методи і способи; кротовий та інші види дренажу; гідромеліоративні заходи та водний режим торфових ґрунтів); 5) сільськогосподарське освоєння та використання осушених торф'яно-болотних ґрунтів; 6) вирощування сільськогосподарських культур на торф'яно-болотних ґрунтах; 7) добрива та їх застосування; 8) методологія виконання галузевих досліджень (праці про методіку дослідної справи з культури боліт, інструкції та агровказівки закладення дослідних ділянок); 9) обробіток ґрунту

(обробіток ґрунту за методом Т. С. Мальцева, обробіток болотних ґрунтів, процеси механізації обробітку ґрунту).

Здійснено аналіз наукової спадщини М. О. Тюленєва за хронологічно-тематичним принципом, за видами наукової продукції, а також проведено контент-аналіз періодичних видань і журналів, у яких друкувався вчений.

У підрозділі 4.2. *«Наукові здобутки з агротехніки вирощування культур на меліорованих землях»* з'ясовано, що М. О. Тюленєв та його колеги відпрацювали агротехніку вирощування основних сільськогосподарських культур на меліорованих землях і розробили наукові теоретико-методологічні та практичні основи сільськогосподарського освоєння осушених торф'яно-болотних ґрунтів. Разом з А. М. Янгельом М. О. Тюленєвим обґрунтовано необхідність двостороннього регулювання водного режиму осушуваних ґрунтів; з С. І. Рудичем розроблено конструкцію багатокорпусної аераційної кротодренажної машини, з Н. І. Середою – можливість вирощування цукрових буряків на торфових ґрунтах. Значною була його популяризаційна діяльність з культури боліт.

Доведено, що М. О. Тюленєв першим у країні на противагу іноземним ученим знайшов шляхи і запровадив у виробництво технічні культури, насамперед цукрові буряки на осушених торфових ґрунтах із урожайністю 100,0 т/га. Розроблена технологія їх вирощування була запроваджена в УРСР, БРСР та РСФРР. Ще кращі результати досягнуто стосовно лучного травосіяння, що значно розширило виробництво тваринницької продукції у Поліссі та Лісостепу УРСР. М. О. Тюленєвим розроблена й апробована перша методика дослідної справи на торфових ґрунтах для всієї країни, раціональні сівозміни, системи удобрення й обробітку ґрунту тощо, а, головне, – теорія, методологія і практика запровадження культури боліт для торфовоболотного фонду України.

Завдяки зазначеним заходам вдалося збільшити збір сільськогосподарської продукції у кілька разів; розширилася кормова база для подальшого розвитку тваринництва; спостерігався суттєвий приріст деревини; будівництво нових гребель створювало умови для розвитку рибного господарства. Вчений був переконаний і робив усе для того, щоб використання осушених заплавлених земель під картоплю, овочі й кормові культури, а на Поліссі – і під зернові культури мало велике народногосподарське значення. Ці землі, що використовувалися до того як низькоякісні сіножаті та пасовища, стали резервом розширення посівних площ цінних культур. Практика передових колгоспів підтвердила можливість отримання високих і стійких урожаїв у зонах Полісся і Лісостепу.

У підрозділі 4.3. *«Діяльність наукової школи вченого з розвитку осушувальних меліорацій»* доведено, що М. О. Тюленєв мав багато послідовників і учнів, які уособлювали яскраву колективну творчість, спрямовану на вирішення агро меліоративних питань, під безпосереднім ідейним і практичним керівництвом свого учителя. Вчений став фундатором «школи дослідників і виробничників з агро меліорації». Підготовку фахівців вищої кваліфікації учений здійснював в УНДГІМ та Інституті фізіології рослин і агрохімії АН УРСР. З другої половини 1940-х рр. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата технічних і сільськогосподарських наук захистили вихованці М. О. Тюленєва: П. П. Кубишкін (к.т.н., 1946 р.), А. М. Янгель (к.т.н., 1947 р.), С. К. Семьонов (к.с.-г.н., 1948 р.),

І. З. Лапа (к.с.-г.н., 1952 р.), М. К. Ковалевич (к.с.-г.н., 1952 р.), С. С. Проскура (к.с.-г.н., 1953 р.), Г. І. Хотько (к.с.-г.н., 1954 р.), Ф. П. Шкляр (к.с.-г.н., 1956 р.), М. С. Проскура (к.с.-г.н., 1956 р.). Крім того, варто назвати й інших послідовників ученого: А. В. Бакуліну, Ю. В. Шелестова, В. Р. Гімбаржевського, С. Г. Скоропанова, М. Н. Шевченка.

Так, М. Н. Шевченко, доктор сільськогосподарських наук, професор, очільник Панфільської дослідної станції у 30-х рр. ХХ ст., науковий співробітник Інституту фізіології рослин АН УРСР (1960-ті – 1990-ті рр.), фахівець у галузі осушувально-меліоративного землеробства, був розробником нової інтенсивної технології для отримання сталих високих урожаїв сільськогосподарських культур в Поліссі УРСР; досліджував чутливість рослин до внесення мікроелементу міді на болотах УРСР. А. М. Янгель, доктор технічних наук, професор, спеціалізувався на вивченні методів і способів зволоження на осушених болотах в умовах УРСР; обґрунтував ідею практичного застосування двобічного регулювання водного режиму при здійсненні меліорації заплавних і перезволожених земель. Дослідження М. К. Ковалевича продовжували розпочаті М. О. Тюленєвим дослідження щодо розвитку колгоспного і радгоспного продуктивного тваринництва шляхом створення міцної кормової бази для забезпечення стабільного годування поголів'я худоби. В. Р. Гімбаржевський працював в Інституті водних проблем і меліорації НААН (колишній УНДГІМ) і в період незалежності України, досліджуючи проблеми сільськогосподарського використання осушуваних земель гумідної зон України в нових економічних умовах. Дисертаційні дослідження інших учнів М. О. Тюленєва присвячені проблемам обробітку кукурудзи на осушених торфових ґрунтах (А. В. Бакуліна), вирощування цукрових буряків (Ю. В. Шелестов), вівса (М. С. Проскура) тощо.

Встановлено, що до початку 1960-х рр. рівень знань про осушення і освоєння болотних ґрунтів досяг того рівня, завдячуючи багаторічним напрацюванням М. О. Тюленєва, його колег та учнів, який забезпечив суттєве підвищення продуктивності великих площ меліорованих торфових ґрунтів.

ВИСНОВКИ

1. Історіографічний аналіз наукових публікацій, присвячених біографії, науково-дослідній діяльності та творчій спадщині члена-кореспондента АН УРСР М. О. Тюленєва в контексті становлення та розвитку агрономеліоративної дослідної справи на теренах України в кінці ХІХ – 60-х рр. ХХ ст. виявив фрагментарність теми дослідження, що й зумовило необхідність її ґрунтового розроблення. Джерельна база дослідження охоплює матеріали центральних державних і обласних архівів України, опубліковані документи, наукові праці вчених-агрономеліораторів, періодичні видання та інші джерела, що забезпечило вирішення поставлених дослідницьких завдань. У дисертації до наукового обігу введено й опрацьовано низку публікацій М. О. Тюленєва з проблем культури боліт, а також маловідомі документи й матеріали періодичних видань. Сукупність різноаспектних принципів і методів, як класичних, так і нових міждисциплінарних дозволила комплексно розкрити тему. Аналіз історіографії та джерельної бази, обґрунтування методологічного інструментарію дослідження зумовили вибір напрямів вивчення ключових аспектів теми, сприяли уточненню окремих положень, а також власній інтерпретації окремих наукових

фактів.

2. Констатуємо, що життєдіяльність М. О. Тюленєва припадає на період становлення й активного розвитку осушувальних меліорацій в Російській імперії та СРСР, зокрема й на теренах України. До початку 1920-х рр. – періоду, коли вчений, отримавши вже перший практичний досвід, активно почав упроваджувати культуру боліт у Поліссі, – меліоративна справа, пройшовши досить тривалий шлях еволюції з початку ХІХ ст., набула певних інституційних обрисів і отримала наукове підґрунтя для подальшого розвитку. Ключові теорії агромеліорації, закладені вітчизняними болотознавцями Д. О. Джовані, Г. Г. Маховим, Є. В. Опоківим, П. В. Спесивцевим та ін., отримали подальший розвиток у розробках і експериментальних дослідженнях М. О. Тюленєва, який вважав, що лише після ґрунтового вивчення складу боліт, розроблення їх класифікації з наукових позицій можна досягнути успіхів у обґрунтуванні методів культури боліт і їх найефективнішого використання. Доведено, що особлива заслуга в експериментальному вивченні торфових ґрунтів та розробленні спеціальних агротехнічних заходів належить саме М. О. Тюленєву. Його науково-практичні розробки, які припадають на період наймасштабніших осушувальних меліорацій в УРСР, були покладені в основу виконання державного курсу з інтенсифікації меліораційних робіт і сільськогосподарського освоєння осушених болотних ґрунтів.

3. Аналіз життя і діяльності М. О. Тюленєва на основі залучених архівних та опублікованих матеріалів забезпечив представлення періодизації наукового і творчого шляху вченого, яка складається з п'яти періодів: 1) 1889-1919 рр.; 2) 1919 – початок 1930-го рр.; 3) кінець 1930-го – 1948 рр.; 4) 1949-1956 рр.; 5) 1956-1969 рр. Для демаркації виділених періодів використано, перш за все, місце роботи, форми та напрями діяльності, здобутки вченого.

4. Проаналізовано науково-дослідну діяльність М. О. Тюленєва в Сільськогосподарському науковому комітеті України, Академії наук УРСР, Українському науково-дослідному інституті гідротехніки і меліорації, а також організаційну роботу щодо впровадження розробок з напряму культури боліт через мережу болотних дослідних станцій УНДГІМ.

Вважаємо, що саме М. О. Тюленєв став провідником ідеї заснування вітчизняних спеціалізованих дослідних установ для потреб меліорації і освоєння боліт. Для ґрунтово-кліматичних умов країни вони визначали ефективні ступені осушення ґрунтів, норми внесення добрив, способи обробітку, догляду за сільськогосподарськими культурами, склад травосумішок, підбір культур у сівозмінах тощо. Їх заснування забезпечило виконання досліджень у напрямі сільськогосподарського освоєння осушуваних боліт у більш широких масштабах, ефективного впровадження наукових розроблень у виробництво. В УСРР-УРСР діяльність ученого пов'язана з Казаровицькою, Рудня-Радовельською та Панфільською дослідними станціями, а також із Сагайдацькою зрошувальною дослідною станцією і Сульським болотним полем. Саме виконання обов'язків директора М. О. Тюленєвим упродовж майже десяти років (1923–1932 рр.) перетворило Рудня-Радовельську болотну дослідну станцію на провідну установу зі встановлення ефективності осушення болотних ґрунтів. Серед її найцінніших напрацювань вважаємо: запровадження раціональних сівозмін на торфових ґрунтах;

встановлення стійкої продуктивності травосумішок; відпрацювання технології вирощування провідних сільськогосподарських культур тощо. Роботи, проведені М. О. Тюленевим на Рудня-Радовельській болотній дослідній станції у подальшому були покладені в основу освоєння боліт УРСР.

5. Освітньо-викладацька діяльність М. О. Тюленєва пов'язана з рядом вищих навчальних закладів УРСР, де він розпочав працювати ще у 1920-х рр., продовжуючи науково-педагогічну роботу аж до початку 1960-х рр. Поряд із цим, не вважаємо викладацьку діяльність провідною для М. О. Тюленєва, який надавав перевагу науково-дослідній та організаційній у напрямі культури боліт.

6. Доведено, що М. О. Тюленєв був організатором дослідної справи з культури боліт в УРСР. Він є автором методики дослідної справи з культури боліт, прийнятої Всесоюзним науково-дослідним інститутом болотного господарства для використання у всесоюзному масштабі. Він – фундатор розширення вирощування технічних культур на торф'яно-болотних ґрунтах, і, особливо, культури цукрових буряків, які до того вважалися непридатними для виробництва на таких землях. Ученому належать масштабні розроблення у напрямі обробітку кормових культур, у тому числі й багаторічних лучних трав для лукопасовищного використання. Багатоаспектну технологію вирощування сільськогосподарських культур на меліорованих болотних ґрунтах М. О. Тюленєв удосконалював упродовж усього життя. Встановлено, що повною мірою його науково-практичні знання оформилися в систему комплексних підходів, починаючи з кінця 1940-х рр., що стали класичними на торфових землях Полісся і Лісостепу УРСР. Наукова спадщина вченого (близько 250 робіт) є надзвичайно цінною у напрямі методичних вказівок зі здійснення культуртехнічних і агротехнічних заходів на торфових землях; вона стала класичною щодо напрямку культури боліт і сьогодні є актуальною для моніторингових досліджень не лише в Україні, а й Білорусії та Російській Федерації.

Виділено дев'ять предметно-тематичних груп досліджень М. О. Тюленєва. Хронологічно-тематичний аналіз наукової спадщини вченого дозволив визначити переважаючі теми досліджень за роками. Крім того встановлено, що вчений досліджував і апробував практично усі види меліорацій – гідротехнічну, культуртехнічну, хімічну, агротехнічну, агролісотехнічну, – особливу увагу приділяючи агротехнічній. Так, внесок члена-кореспондента АН УРСР М. О. Тюленєва у розвиток гідротехнічних меліорацій полягав в обґрунтуванні необхідності двостороннього регулювання водного режиму осушуваних ґрунтів, здійсненні науково-дослідної роботи щодо осушення боліт, кротового, траншейного та інших видів дренажу, гідромеліоративних заходів на торф'яно-болотних ґрунтах, заходів з технічної експлуатації осушувальних систем, відстоювання думки про закриту осушувальну систему. Дослідження культуртехнічних меліорацій реалізувалося через популяризацію і застосування меліоративної глибокої оранки, залуження, влаштування мережі меліораційних каналів. Висвітлення знайшли й питання хімічної меліорації через дослідження використання фосфорнокислого та вапняного добрива, внесення золи, пирітного огарку у сировинній суміші поряд з вапнуванням і фосфоритуванням; хімічна меліорація торфових ґрунтів використовувалася вченим при вирощуванні цукрових буряків. Значно меншого висвітлення у публікаціях М. О. Тюленєва отримали агролісотехнічні меліорації:

лише побіжно наголошено на необхідності полезахисних смуг, заліснення пісків і здійснення лісових насаджень на малозаліснених вододілах.

7. Агротехнічні меліорації (освоєння та використання осушених торф'яно-болотних ґрунтів під сільськогосподарські культури, застосування сівозмін, обробітку ґрунту, удобрення тощо) зайняли вагоме місце у науковій спадщині М. О. Тюленєва. Вважаємо, що вчений у своїх наукових працях обґрунтував комплекс усіх агротехнічних заходів сільськогосподарського використання торф'яно-болотних ґрунтів після їх осушення.

8. Теоретико-методологічні та практичні розробки М. О. Тюленєва з питань оптимізації водно-повітряного режиму, культуртехніки, первинного обробітку осушених торфових ґрунтів, культур і структури посівів стали в нагоді вже під час широкомасштабного осушення в УРСР у 1960-х рр. Його методики лягли в основу державних програм зі впровадження осушувальних меліорацій; корисними виявилися ідеї вченого стосовно того, що, якщо осушення не доповнюється системою агротехнічних заходів, то продуктивність осушуваних земель не тільки не зростає, а, навпаки, різко знижується, а культуртехнічні роботи і первинний обробіток ґрунту є основними заходами, від яких залежить ефективність подальшого використання меліорованих земель. Завданням цих заходів були якісний обробіток новоосвоюваних земель, створення глибокого, добре окультуреного і родючого орного шару ґрунту, який забезпечував отримання високих економічно та екологічно обґрунтованих урожаїв сільськогосподарських культур.

Основні результати досліджень, відпрацьовані у польових дослідах та висвітлені у наукових працях М. О. Тюленєва, нині вважаються класичними з напрямку культури боліт, вони є цитованими іншими вченими-аграріями, зокрема болотознавцями. Вважаємо, що узагальнення вченого щодо підготовки й обробітку ґрунту, удобрення болотних ґрунтів (кислих, нейтральних і лужних), ведення рільництва, вирощування просапних і технічних культур, городніх та ягідних культур, сіяних луків і пасовищ, їх поверхневого покращення, боротьби з бур'янами та використання удобрення на мінеральних ґрунтах практично повністю можна використовувати для запровадження у сучасних умовах господарювання на осушених торф'яно-болотних ґрунтах. Тим більше, що на сьогодні галузь розвивається у напрямі переосмислення здійснених меліорацій та оптимізації сільськогосподарської діяльності через енерго- та ресурсозбереження існуючого меліоративного фонду країни, включаючи осушені землі, розроблення адаптивно-ландшафтного меліорованого землеробства у різних ґрунтово-кліматичних умовах України.

Крім того, наукова спадщина у галузі культури боліт і освоєння осушених торфових земель члена-кореспондента АН УРСР М. О. Тюленєва та заснованої ним наукової школи з розвитку осушувальних меліорацій по праву входить до «золотого фонду» не лише вітчизняної, а й світової агроеліоративної науки й дослідної справи. Вважаємо, що географічні межі наукової школи не обмежуються територією України, адже її послідовники практикують культуру боліт також на теренах Білорусії та Російської Федерації, вдосконалюють кращий досвід сільськогосподарських осушувальних меліорацій та агротехніки вирощування культур, запроваджені М. О. Тюленєвим.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Шульга Н. В. Діяльність агрономеліоратора М. О. Тюленєва (1889-1969 рр.) на болотних дослідних станціях. *Емінак: науковий щоквартальник*. 2020. № 2 (30) (квітень-червень). С. 77-86.

2. Шульга Н. В. Роль наукової й експериментально-дослідницької діяльності М. О. Тюленєва для українського соціуму в 30-х – 60-х рр. XX ст. *Соціум. Документ. Комунікація. Серія «Історичні науки»*. 2020. Вип. 9. С. 200-227.

3. Шульга Н. В. Викладацька діяльність професора М. О. Тюленєва: підготовка фахівців агрономеліоративного профілю у 20-х – 60-х рр. XX ст. *Часопис української історії*. 2020. Вип. 42. С. 53-60.

Стаття у зарубіжному науковому виданні

1. Шульга Н. В. Науково-організаційна діяльність професора М. О. Тюленєва у Відділі сільськогосподарських наук Академії наук УРСР у 1949-1956 рр. *Evropský politický a právní diskurz*. 2020. V. 6. Iss. 3. P. 39-48.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

1. Шульга Н. В. Науково-організаційна діяльність професора М. О. Тюленєва (1889-1969 рр.) в Сільськогосподарському науковому комітеті України та Академії наук УРСР. *Virtus: Scienfitic Journal*. 2020. № 44, May. P. 239-243.

2. Шульга Н. В. Науковий доробок професора М. О. Тюленєва (1889-1969 рр.) в галузі агрономеліорації та культури боліт. *Вісник Східноєвропейського національного університету імені Володимира Даля*. 2020. № 3 (259). С. 92-98.

Опубліковані праці апробаційного характеру

1. Шульга Н. В. Співпраця М. О. Тюленєва (1889-1969 рр.) з Національною академією наук України. *Двадцять п'ята Всеукраїнська наукова конференція молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів за темою: «Суспільне значення інтелектуальної діяльності»*: Мат. конф., 19 червня 2020 р., м. Київ. Київ, 2020. С. 216-219.

2. Шульга Н. В. Наукова спадщина М. О. Тюленєва (1889-1969 рр.) в галузі агрономеліорації білоруського періоду його творчості. *Перспективні напрями та інноваційні досягнення аграрної науки: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, присвяченої видатному вченому, викладачу, організатору сільськогосподарського виробництва, засновнику Херсонського земського сільськогосподарського училища, кандидату сільського господарства і лісівництва К. І. Тархову*, 22 травня 2020 р. Херсон: ДВНЗ «ХДАУ», 2020. С. 119-122.

3. Шульга Н. В. Внесок М. О. Тюленєва (1889-1969 рр.) у розвиток агрономеліорації в Україні. *Історія освіти, науки і техніки в Україні*: матеріали XV Всеукраїнської конференції молодих учених та спец., присвяч. ювілейн. датам від дня народження видатних учених в галузі аграрних наук Вольфа Мойсея Михайловича (1880-1933), Осьмака Кирила Івановича (1890-1960), академіка НАН України та НААН Созінова Олексія Олексійовича (1930-2018), Київ, 15 травня 2020 р. / НААН, ННСГБ; уклад.: Вергунов В. А., Анненкова Н. Г. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 165-167.

АНОТАЦІЯ

Шульга Н. В. Член-кореспондент АН УРСР М. О. Тюленєв – учений, педагог, організатор агрономіоративної дослідної справи 20-х – 60-х рр. ХХ ст. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки. – Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН, Київ, 2021.

Дисертація присвячена комплексному історико-науковому аналізу життєвого і творчого шляху доктора сільськогосподарських наук, професора, члена-кореспондента АН УРСР Миколи Олександровича Тюленєва (1889-1969 рр.), вибудовуванню його наукової біографії та окресленню внеску вченого в наукове забезпечення сільськогосподарських осушувальних меліорацій в Радянській Україні.

Розроблено періодизацію наукового і творчого шляху М. О. Тюленєва, що охоплює п'ять періодів. Проаналізовано координаційну роботу вченого щодо впровадження новітніх розробок з напрямку культури боліт через мережу галузевих дослідних станцій і полів. Доведено, що М. О. Тюленєв був організатором дослідної роботи з культури боліт УРСР. За результатами контент-аналізу наукову спадщину члена-кореспондента АН УРСР М. О. Тюленєва розділено на дев'ять предметно-тематичних груп. Здійснено аналіз наукової спадщини вченого за хронологічно-тематичним принципом, а також за видами наукової продукції. Встановлено, що вчений досліджував і апробував практично усі види меліорацій – гідротехнічну, культуртехнічну, хімічну, агротехнічну, агролісотехнічну, особливу увагу приділяючи агротехнічній. Вважаємо, що географічні межі наукової школи М. О. Тюленєва не обмежуються територією України, адже її послідовники практикують культуру боліт також на теренах Білорусії та Російської Федерації.

Ключові слова: Микола Олександрович Тюленєв, Український науково-дослідний інститут гідротехніки і меліорації, сільськогосподарські осушувальні меліорації, культура боліт, агрономіоративна дослідна справа, комплекс агротехнічних заходів на осушених торфових ґрунтах, наукова школа з осушувальних меліорацій.

АННОТАЦИЯ

Шульга Н. В. Член-кореспондент АН УССР Н. А. Тюленев – учений, педагог, организатор агрономіоративного исследовательского дела 20-х – 60-х гг. ХХ в. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.07 – история науки и техники. – Национальная научная сельскохозяйственная библиотека НААН, Киев, 2021.

Диссертация посвящена комплексному историко-научному анализу жизненного и творческого пути доктора сельскохозяйственных наук, профессора, члена-кореспондента АН УССР Николая Александровича Тюленева (1889-1969 гг.), реконструкции его научной биографии и оценке вклада ученого в научное обеспечение сельскохозяйственных осушительных меліораций в Советской Украине. Он принадлежит к когорте ученых, совершивших весомый вклад в развитие теории, методологии и практики агрономіоративного исследовательского дела, а также в подготовку отраслевых специалистов в Советской Украине. Н. А. Тюленев –

автор около 250 научных работ по культуре болот, часть из которых сейчас остаются не обнародованными; он – основатель научной школы по развитию осушительных мелиораций, представители которой продолжили разработки учителя не только в Украине, а также Белоруссии и России.

Разработана периодизация научного и творческого пути М. А. Тюленева, охватывающая пять периодов: первый – 1889-1919 гг.; второй – 1919 – начало 1930 гг.; третий – конец 1930 – 1948 гг.; четвертый – 1949-1956 гг.; пятый – 1956-1969 гг.

Проанализирована координационная работа Н. А. Тюленева по внедрению новейших разработок по направлению культуры болот через сеть отраслевых исследовательских станций и полей. Считаем, что именно он стал проводником идеи создания отечественных специализированных исследовательских учреждений для нужд мелиорации и освоения болот.

Установлено, что образовательно-преподавательская деятельность Н. А. Тюленева связана с Киевским сельскохозяйственным институтом (1924-1930 гг.), Украинской сельскохозяйственной академией (1956-1961 гг.), Киевским гидромелиоративных (инженерно-мелиоративным) институтом.

Доказано, что М. А. Тюленев был организатором исследовательской работы по культуре болот УССР. Он является автором методики опытного дела по культуре болот, которая в свое время была принята для использования во всесоюзном масштабе. Он – основатель расширения выращивания технических культур на торфяных почвах и, особенно, культуры сахарной свеклы, которая до того считалась непригодной для производства на таких землях. Ученому принадлежат масштабные разработки в направлении обработки кормовых культур, в том числе и многолетних луговых трав для лучного использования.

По результатам контент-анализа научное наследие члена-корреспондента АН УССР Н. А. Тюленева разделено на девять предметно-тематических групп. Осуществлен анализ научного наследия ученого за хронологически-тематическим принципом, а также за видами продукции. Установлено, что ученый исследовал практически все виды мелиораций – гидротехническую, культуртехническую, химическую, агротехническую, агролесотехническую, особое внимание уделяя агротехнической.

Проанализировано деятельность основанной Н. А. Тюленевым научной школы по осушительным мелиорациям. Считаем, что географические границы научной школы не ограничиваются территорией Украины, ведь ее последователи практикуют культуру болот также на территории Белоруссии и Российской Федерации.

Ключевые слова: Николай Александрович Тюленев, Украинский научно-исследовательский институт гидротехники и мелиорации, сельскохозяйственные осушительные мелиорации, культура болот, агро-мелиоративное исследовательское дело, комплекс агротехнических мероприятий на осушенных торфяных почвах, научная школа по осушительным мелиорациям.

ANNOTATION

Shulha N. V. Corresponding Member of the Ukrainian SSR Academy of Sciences M.O. Tiuleniev – scientist, teacher, organizer of agro-ameliorative experimental work of the 20's – 60's of the 20th century. – Manuscript.

The dissertation for obtaining a scientific degree of Candidate of History sciences in the specialty 07.00.07 – History of Science and Technique. – National Scientific Agricultural Library of NAAS, Kyiv, 2021.

The dissertation is devoted to the complex historical-scientific analysis of the life and creative way of Mykola Oleksandrovykh Tiuleniev, Doctor of Agricultural Sciences, Professor, Corresponding Member of the Ukrainian SSR Academy of Sciences (1889–1969), building his scientific biography and outlining the scientist's contribution to the scientific support of the agricultural drainage reclamation in Soviet Ukraine.

The periodization of the scientific and creative way of M.O. Tiuleniev is developed, covering five periods. The coordination work of M.O. Tiuleniev on the introduction of the latest developments in the field of wetland culture through a network of branch research stations and fields is analyzed. According to the results of content analysis, the scientific heritage of the Corresponding Member of the Ukrainian SSR Academy of Sciences M.O. Tiuleniev is divided into nine subject-matter groups. The analysis of the scientific heritage of the scientist on the chronological and thematic principle, and also on types of scientific production is carried out. It is established that the scientist researched and tested almost all types of land reclamation – hydraulic, cultural, chemical, agro-technical, agro-forestry, paying special attention to the latter. We believe that the geographical boundaries of the scientific school are not limited to the territory of Ukraine, because its followers practice the culture of swamps also in Belarus and the Russian Federation.

Key words: Mykola Oleksandrovykh Tiuleniev, Ukrainian Research Institute of Hydraulic Engineering and Land Reclamation, agricultural drainage reclamation, swamp culture, agro-ameliorative research work, complex of agro-technical measures on drained peat soils, scientific school of drainage reclamation.